

Купчишина Ю. А.

**КОГНІТИВНА ПРИРОДА МЕТАФОРИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ**

Дослідження спрямоване на виявлення когнітивної природи словесного очудненого образу. У статті запропоновано методику виведення метафоричних перетворень, вилучених за допомогою операцій і процедур формування нових смислів. Особливу увагу приділено лінгвокогнітивним операціям конкретизації, спеціалізації та модифікації.

Ключові слова: словесний очуднений образ, концепт, концептуальна метафора, лінгвокогнітивні механізми.

Купчишина Ю. А. Когнитивная природа метафорических преобразований в английских художественных текстах. – Статья.

Исследование направлено на выявление когнитивной природы словесного острого образа. В статье рассмотрена методика выведения метафорических преобразований, изъятых с помощью операций и процедур формирования новых смыслов художественных текстов. Особое внимание уделено лингвокогнитивным операциям конкретизации, специализации и модификации, которые направлены на трансформацию конвенциональной концептуальной метафоры.

Ключевые слова: словесный острого образ, концепт, концептуальная метафора, лингвокогнитивные механизмы.

Kupchyshyna Yu. A. Cognitive nature of metaphoric transformations in English literary texts. – Article.

The article focuses on the revealing of cognitive nature of verbal estranged image, which causes a possible breakthrough in the conceptualization of the world. It outlines the mechanism of formation of metaphoric transformations. Linguistic and cognitive operations such as concretization, specialization and modification are defined as predominant in the creation of the estranged images, because they are aimed at the transformation of the conventional conceptual metaphor, which leads to the emergence of novel senses.

Key words: verbal estranged image, concept, conceptual metaphor, linguistic and cognitive mechanisms.

У межах домінантної на сьогодні антропоцентричної спрямованості сучасної когнітивної лінгвістики, яка тлумачить взаємодію когнітивних здібностей людини, актуальним залишається дослідження метафоричних перетворень шляхом виявлення залучених лінгвокогнітивних механізмів. Метафоричні образи, що втілюються у словесній тканині художніх текстів, дозволяють виявити ціннісні орієнтири авторів, особливості ментального осмислення тих чи інших понять та бачення навколишнього світу загалом.

Пізнання світу пов'язане із процесом концептуалізації інформації про навколишню дійсність, структурними одиницями якої є концепти – оперативні когнітивні одиниці мислення: уявлення, образи, поняття, дії та поведінки. Концепт є посередником між словом і дійсністю, що зберігається у семантичній пам'яті людини та формує концептуальну картину світу [1]. Вербалізовані та позначені концепти виконують функцію репрезентації змісту окремого кванту функції про світ, зберігання цієї інформації у пам'яті та оперування цим змістом у мовленні [6, с. 17]. Відповідно, концептуальна метафора – це більш складний механізм, який породжує нові мовні об'єкти шляхом взаємодії різних концептосфер, яка ґрунтується на відмові від традиційного опису ситуації чи явища і пропонує нові метафоричні перетворення. М.В. Нікітін підтверджує, що у процесах метафоризації має місце взаємодія концептів. Така взаємодія має на меті прояснення змісту і структури концепту, акцентування рис і ціннісних якостей [8, с. 269].

Залучення інструментарію когнітивної лінгвістики [1; 3; 4; 5; 7; 9; 11; 12; 13] потребує розширення наявних методів семантичного аналізу.

Новий, інтегрований, підхід до аналізу метафоричних перетворень включає застосування двох дослідницьких векторів наукового пошуку – стилістичного та лінгвокогнітивного аналізів, які у взаємодії сприяють всебічному дослідженню словесних очуднених образів [7]. Метою статті є виявлення механізмів реконструкції і трансформації концептуальних метафор. Відповідно до поставленої мети необхідним є виконання таких завдань: реконструкція концептуальних схем, що слугують когнітивним підґрунтям словесних очуднених образів; виявлення лінгвокогнітивних операцій та процедур, що пояснюють шляхи появи нового значення образу.

Слідом за Л.І. Белеховою вважаємо, що словесний очуднений образ є точкою перетину різних типів знань: базового, архетипного, пов'язаного з тим, що є універсальним у загальній культурі людства; конвенційного (стереотипного), тобто того, що відбиває знання, які стали звичиними; індивідуального, яке виявляє своєрідність в осмисленні того чи іншого предмета, явища або події буття [1].

Низку методик концептуального аналізу, застосованих у нашому дослідженні, представлено у поєднанні з методом семантико-когнітивного моделювання: інструментарій теорії концептуальної метафори, процедури побудови ментальних просторів і мереж концептуальної інтеграції, який застосовано для реконструювання поетично переосмислених концептуальних метафор, що складають підґрунтя авторської тропеїки і формують образно-асоціативний інвентар очудненого бачення об'єктів.

У ряді досліджень спостерігається явище перетворення базових концептуальних тропів, зокрема

метафор, у більш складні концептуальні утворення, які формують семантичний простір художнього тексту. З. Кьовечеш [10] виділяє чотири основні когнітивні механізми поетичного переосмислення базових концептуальних метафор: 1) *розширення* (*extension*), що передбачає появу в концептосфері джерела образу додаткового концептуального складника чи складників; 2) *нарощування* (*elaboration*), основу якого складає зміна ракурсу концептуалізації; 3) *поєднання* (*combination*), яке базується на одночасній активації, накладанні декількох базових концептуальних метафор; 4) *перегляд* (*questioning*), мета якого поставити під сумнів прийнятність або доречність метафор, збережених у повсякденній свідомості.

У перших трьох випадках художнього переосмислення метафор, у разі їх розширення, нарощування чи поєднання, концептуальний аспект очуднених образів не виходить за межі стертих метафор, на відміну від тих контекстів, де базові концептуальні метафори зазнають докорінного перегляду. Аналізуючи концептуальні метафори, Л.І. Белехова виділяє лінгвокогнітивні операції *розширення*, *спеціалізації*, *модифікації* та лінгвокогнітивні процедури *трансформації*, *узагальнення* та *конкретизації* [1; 2; 3], деякі з яких було надалі застосовано у нашому дослідженні. Для конструювання переосмислених (оказіональних) метафор також залучають прийоми *звуження*, *покращення*, *погіршення* та *поєднання* [9].

Розглянемо на найбільш характерних прикладах, які метафоричні перетворення, вилучені за допомогою лінгвокогнітивних операцій і процедур, формують нові смисли словесних очуднених образів. Зокрема, у проаналізованих фрагментах тексту із творів Р. Бредбері ("Dandelion Wine", "Death and the Maiden", "The Emissary", "The Dog in The Red Bandana") відбувається переосмислення поняття «смерть». Так, наприклад, для людей похилого віку смерть схожа на спокійне море, на відпочинок від життя: *Deeper in the warm snow hill she turned her head upon her pillow. That was better. Now, yes, now she saw the death shaping in her mind quietly, and with serenity like a sea moving along and endless and self-refreshing shore. Now she let the old dream touch and lift her from the snow and drift her above the scarce-remembered bed* [MCS].

Концептуальна метафора СМЕРТЬ Є МОРЕ (DEATH IS A SEA) *конкретизує* прототипову концептуальну схему СМЕРТЬ Є ВОДНИЙ ПОТІК, у якій концепт ВОДНИЙ ПОТІК узагальнює зміст слова «море». Цю ідею на вербальному рівні втілює комплекс стилістичних прийомів: авторське порівняння *serenity like a sea moving along an endless and self-refreshing shore*; епітет *scarce-remembered bed* влучно характеризує стан між сном і дійсністю, що передує сну; розгорнута метафора як один із базових засобів реалізації

очудненого бачення абстрактних явищ *she let the old dream touch and lift her from the snow and drift her above the scarce-remembered bed*.

У результаті концептуальна метафора СМЕРТЬ Є ВОДНИЙ ПОТІК → СМЕРТЬ Є МОРЕ зазнає змін шляхом залучення лінгвокогнітивних операцій *розширення* та *спеціалізації* СМЕРТЬ Є АБСТРАКТНЕ ПОНЯТТЯ (DEATH IS AN ABSTRACT NOTION) → СМЕРТЬ Є СОН (DEATH IS A DREAM). Вилучаємо прихований смисл словесного учудненого образу таким чином: *смерть – це те, що бачать уві сні*.

У повісті "Dandelion Wine" Р. Бредбері інтерпретує та конкретизує смерть через життя, наповнене жахом: *Life was a horror lived in the mat night, when at all sides sanity, marriage, children, happiness, were threatened by an ogre called Death* [DW]. Атмосфера страху втілена за допомогою іменника *horror*. Така персоніфікація конкретизує почуття страху, що оживає – *a horror lived*. Накладання концептуальних схем СМЕРТЬ Є СТРАХ (DEATH IS A HORROW) + СМЕРТЬ Є БЕЛІТЕНЬ (DEATH IS AN OGRE) *life was <...> an ogre called Death* лежить в основі лінгвостилістичного прийому – антропоморфної метафори, яка підсилює відчуття небезпеки, а вираження смерті за допомогою гіперболи увиразнює її велич та могутність.

Очуднений погляд на смерть реалізується в оповіданні "Death and the Maiden" через антропоцентричний ракурс сприйняття 90-літньої жінки, що протиставляється бажанню жити: *Death, I know you, you come today in the shape of a girl. But I see the bones behind the freckles. I see you. Death. Death, get away!* [SS].

Смерть як олюднена особа «показує» юне кохання жінки – молодого хлопця, який заворожує спогадами про щасливу юність, гортаючи картини з минулого, де вона – вродлива, усміхнена дівчина: *She was on the porch, quick as a bird. The sunlight struck full upon her. She stood as someone on a stage, in a single revealing motion, come from the dark. Then, down the steps, she threw her hand to catch his* [SS]. У жінки є лише двадцять чотири години, щоб помилуватися весною та зеленим садом, які в оповіданні символізують молодість.

Словесний образ «молодість» має концептуальне підґрунтя і *конкретизує* прототипову концептуальну метафору МОЛОДІСТЬ Є ЧАС (YOUTH IS TIME) → МОЛОДІСТЬ Є МИТЬ (YOUTH IS A MOMENT). У результаті вилучаємо прихований смисл, що відображає авторську інтенцію: *потрібно цінувати кожну мить життя, оскільки молодість – це річ миттєва, а не вічна*.

В оповіданнях Р. Бредбері "The Emissary" та "The Dog in The Red Bandana" собака – це символічний образ, оскільки він зображується як провісник смерті. Реконструємо базову концеп-

туальну метафоричну схему СМЕРТЬ Є ЖИВИЙ ОБ'ЄКТ (DEATH IS A LIVING OBJECT): *Dogs not only know what life is, but sense and consider death* [SS]. Такий метафоричний опис підкреслює, що ці істоти без гріха. В обох оповіданнях собака представлений як друг, який супроводжує головних героїв-дітей до самої смерті, рятуючи їх від болісних страждань. На нашу думку, таке сприйняття модифікує архетипні уявлення про смерть, адже діти сприймають її не з страхом, а спокійно.

Оповідання "The Emissary" розповідає про трагічну історію десятирічного хлопчика на ім'я Мартін, який не може ходити. Собака – це його вірний друг: *Dog told as he always told. Lying there, Martin found autumn as in the old days before sickness bleached him white on his bed. Here was his contact, his carry-all, the quick-moving part of himself he sent with a yell to run and return, circle and scent, collect and deliver the time and texture of worlds in town, country, by creek, river, lake, down-cellar, up attic, in closet or coal-bin* [MCS].

Очуднений образ смерті реконструюється за допомогою концептуальної метафори, яка зазнала конкретизації СМЕРТЬ Є СТАН (DEATH IS A STATE) → СМЕРТЬ Є ХВОРОБА (DEATH IS SICKNESS) за рахунок стилістичних засобів: антропоморфних метафор: *dog told as he always told, Martin found autumn; before sickness bleached him white*, порівняння *autumn as in the old days before sickness*, що виражає спогади хлопчика про безтурботний період дитинства, коли він не хворів. До інших виражальних засобів, що інтенсифікують словесний очуднений образ смерті, належить інверсія: *here was his contact*. Підвищеної емотивності образу додають такі атрибутивні компоненти концепту-референту СМЕРТЬ, як *неминучість, невідомість, вічний спокій*.

Собака – це глобальний символ в оповіданнях Р. Бредбері. Уявлення про собаку як вірного і пильного друга було традиційним у Європі. В очуднено маркованому контексті лексика, пов'язана зі смертю і раєм (*the dogs would instantly run to stand by Saint Peter and help admit the sinful beast*), перетинається з асоціаціями про чистоту цих створінь (*they are without sin*) і базується на антитезі, що породжує протиріччя в осмисленні образу собаки.

Базові концептуальні метафори СМЕРТЬ Є ТИША (DEATH IS SILENCE), СМЕРТЬ Є ХОЛОД (DEATH IS COLD) реконструюються в маркованому контексті, втілюючи ідею про відсутність у хлопчика страху перед смертю: *Dead, which meant cold to Martin, which meant silence and whiteness and winter come long before its time. Dead, silent, cold, white. The thoughts circled round, blew down, and settled in whispers* [MCS].

Завдяки лінгвокогнітивним прийомам модифікації відбувається руйнування архетипних концептуальних схем, оскільки смерть сприймається

крізь призму білого кольору як символ чистоти дитячого сприйняття, як період безтурботності та спокою – СМЕРТЬ Є ОЧИЩЕННЯ (DEATH IS WHITENESS).

Прагматична спрямованість роману В. Вульф "Mrs Dalloway" реалізується через трагедійне протиставлення життя та смерті. Головні герої Септімус Сміт та Кларіс Деллоуей – незнайомі, але їхнє життя протікає в одних просторово-часових проміжках. Смерть сприймається Септімусом як свобода: *There was a luxury in it <...> to die alone, a freedom which the attached can never know* [MD], а ідея самогубства звучить для нього як виклик навколишньому світу.

Контрастивне осмислення головних образів «життя» vs «смерть» в очуднено маркованих контекстах підкреслює ідею того, що Кларіса позбавлена такої можливості. Вона покарана і приречена на життя, що стало для неї тягарем: *Life was her disaster – her disgrace. It was her punishment to see sink and disappear here a man, there a woman, in this profound darkness, and she forced to stand here in her evening dress* [MD].

В основі очудненого образу «життя» лежить конвенційна метафорична схема ЖИТТЯ – ЦЕ ЯВИЩЕ (LIFE IS PHENOMENON), яке шляхом залучення прийому *перегляду* зазнає змін → ЖИТТЯ Є КАТАСТРОФА (LIFE IS A DISASTER); ЖИТТЯ Є ПОКАРАННЯ (LIFE IS PUNISHMENT); ЖИТТЯ Є ТЕМРЯВА (LIFE IS DARKNESS) і веде до появи додаткових концептуальних схем, які розкривають образ. Зокрема, відхилення від базової концептуальної метафори провокує зміни в архетипному уявленні про життя, що осмислюється небажанням жити, покаранням та немилістю. Покидаючи світ, Септімус протиставляє життя смерті, кидає виклик людській самотності, яка поглинає людей, залишаючи їх бездушними: *Death was defiance, death was an attempt to communicate; there was an embrace in Death* [MD].

СМЕРТЬ у контексті розглядається як щось глибоке, вічне та недосяжне. Шляхом лінгвокогнітивної операції *розширення* реконструюємо концептуальну схему СМЕРТЬ Є СТАН (DEATH IS A STATE) → СМЕРТЬ – ЦЕ СТОСУНКИ З ІНШИМИ (DEATH IS RELATIONSHIPS), яка зазнає *перегляду*, тобто очуднений образ «смерть» сприймається як нова сходинка для подальшого життя. Вилучаємо прихований смисл образу «смерть» таким чином: *смерть – це не трагічне явище, а прагнення людини бути вільною, тобто щасливою в обіймах смерті (there was an embrace in Death)*.

У словесному очудненому образі *death is the city below* із роману М. Каннінгема «Години» прототипову концептуальну метафору СМЕРТЬ Є РУХ (DEATH IS MOVEMENT TO UNSPECIFIED END-POINT) трансформовано шляхом лінгво-

когнітивної операції *спеціалізації* в метафоричну концептуальну схему СМЕРТЬ Є ВТЕЧА (DEATH IS ESCAPE). Причому в очудненому образі вказується її кінцева точка: <...> *death is the city below, which Mrs. Dalloway loves and fears and which she wants, in some way, to walk into so deeply she will never find her way back again* [TH]. До того ж ця схема розширюється завдяки оцінці головної героїні *she loves and fears*, що надає додаткової ознаки складнику царини мети *смерть* – *боротьба*. Інакше кажучи, внаслідок розширення метафорична концептуальна схема словесного очудненого образу може бути репрезентована як СМЕРТЬ Є НЕПЕРЕБОРНЕ БАЖАННЯ ВТЕЧІ.

Для осмислення образу «кохання» проаналізуємо марковані контексти в оповіданні В. Вульф «Together and Apart»: *Off all things, nothing is so strange as human intercourse, her dislike being now nothing short of the most intense and rapturous love, but directly the word “love” occurred to her, she rejected it, thinking again how obscure the mind was <...> these alternations of pain and pleasure <...> this violation of trust, and seeking some decent acknowledged and burial form* [HH].

Лінгвостилістичні засоби, що реалізують очуднення, включають оригінальні метафори *she soused herself again in the deep satisfactory possession; Fibres of her were floated capriciously this way and that, like the tentacles of a sea anemone, the old ecstasy of life; for it was unpleasant; this violation of trust* і мають спільну концептуальну схему КОХАННЯ Є АБСТРАКТНЕ ПОНЯТТЯ (LOVE IS AN ABSTRACT NOTION), яка шляхом залучення лінгвокогнітивних процедур і прийомів зазнала змін:

– *покрацання*: КОХАННЯ Є ЧАРИ (LOVE IS A SPELL) *and they felt as if an enchanter had freed them*;

– *звуження*: КОХАННЯ Є РІЧ (LOVE IS A THING) → КОХАННЯ – ЦЕ ВОЛОДІННЯ (LOVE IS A POSSESSION) *but she soused herself again in the deep satisfactory possession, feeling that what with this and the moon (music that was, the moon), she could afford to leave this man <...>*;

– *покрацання*: КОХАННЯ Є ФІБРИ (LOVE IS FIBRES) *Fibres of her were floated capriciously this way and that, like the tentacles of a sea anemone, now thrilled, now snubbed, and her brain, miles away, cool and distant, up in the air*;

– *погіршення*: КОХАННЯ Є НЕПОСТІЙНІСТЬ (LOVE IS INSTABILITY) *the old ecstasy of life; its invincible assault; for it was unpleasant, at the same time that it rejoiced and rejuvenated*;

– *перегляд*: КОХАННЯ Є СПРИЙНЯТТЯ (LOVE IS PERCEPTION) *and filled the veins and nerves with threads of ice and fire; it was terrifying*;

– *звуження*: КОХАННЯ Є ТАЄМНИЦЯ (LOVE IS A SECRET) *and the instant need they were both under to cover up what was so desolating and degrading to human nature that everyone tried to bury it decently from sight* [HH].

Концептуальна метафора як лінгвокогнітивне підґрунтя реалізації очуднення уможливорює виявлення додаткових атрибутів концепту-референту КОХАННЯ: *непостійність, нестійкість, зачарування, запал, насолода, швидкоплинність, неминучість, захват, таємничість, загадковість*.

У процесі дослідження встановлено, що можливі розходження на ментальному рівні, які можуть формуватися у певних художніх контекстах, вимагають розгляду словесних очуднених образів як таких, що мають когнітивне підґрунтя. Таким чином, образний простір представлених художніх текстів В. Вульф, Р. Бредбері та М. Каннінгема репрезентований концептуальними схемами СМЕРТЬ Є МОРЕ, СМЕРТЬ Є ВЕЛЕТЕНЬ, СМЕРТЬ Є СОН, СМЕРТЬ Є НЕПЕРЕБОРНЕ БАЖАННЯ ВТЕЧІ, СМЕРТЬ Є ХВОРОБА, СМЕРТЬ Є ХОЛОД; ЖИТТЯ Є ТЕМРЯВА, ЖИТТЯ Є КАТАСТРОФА, ЖИТТЯ Є ПОКАРАННЯ; КОХАННЯ Є ТАЄМНИЦЯ, КОХАННЯ Є НЕПОСТІЙНІСТЬ, КОХАННЯ Є ЧАРИ, КОХАННЯ Є ФІБРИ, КОХАННЯ Є РІЧ та інші, які під впливом лінгвокогнітивних операцій розширення, спеціалізації, модифікації; прийомів і процедур трансформації, узагальнення і конкретизації, зазнають різних метафоричних перетворень.

Лінгвокогнітивні операції і процедури модифікації як когнітивне підґрунтя очуднених образів найбільш властиві прозі Р. Бредбері, розширення та спеціалізація характерні для малої прози В. Вульф та прози М. Каннінгема, які приводять до зміни архетипних уявлень про людину і навколишній світ, зумовлених відхиленням від базових концептуальних метафор, утілених у цих образах. Перспективою подальших досліджень вважаємо їх відтворення на матеріалі поетичних текстів.

Література

1. Белехова Л.І. Сучасний підхід до інтерпретації художнього тексту / Л.І. Белехова // Науковий вісник ХДУ : збірник наукових праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – С. 288–292.
2. Белехова Л.І. Аналогове мапування у поетичному тексті (на матеріалі американської поезії) / Л.І. Белехова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1234/1/01bliupt.pdf>.
3. Белехова Л.І. Види мапування як лінгвокогнітивні операції формування новообразів (на матеріалі американської поезії) / Л.І. Белехова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/3744/1/Belehkhova.pdf>.

4. Белехова Л.І. Інтегративна модель інтерпретації поетичних текстів у контексті перекладу / Л.І. Белехова // Проблема зіставної семантики / відп. ред. М.П. Кочерган. – Вип. 5. – К. : КДЛУ, 2001. – С. 314–321.
5. Воробйова О.П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О.П. Воробйова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53–63.
6. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова. – М. : Институт языкознания РАН, 1997. – 326 с.
7. Купчишина Ю.А. Очуждения у контексті концептуального аналізу / Ю.А. Купчишина // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 14 (273). – С. 41–45.
8. Никитин М.В. Метафора: уподобление vs интеграция концептов / М.В. Никитин // С любовью к языку. Посвящается Е.С. Кубряковой : сборник научных трудов. – М. ; Воронеж : ИЯ РАН, Воронежский государственный университет, 2002. – С. 255–269.
9. Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.Г. Ніконова. – К., 2008. – 558 с.
10. Kövesces Z. Metaphor: A Practical Introduction / Z. Kövesces. – Oxford etc. : Oxford University Press, 2002. – 287 p.
11. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
12. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 240 p.
13. Tsur R. Toward a theory of cognitive poetics / R. Tsur. – Amsterdam : Elsevier Science Publishers, 1992. – 549 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

14. (MCS) Bradbury R. 100 of His Most Celebrated Stories / R. Bradbury [Electronic resource]. – Access mode : http://en.wikipedia.org/The_Stories_of_Ray_Bradbury.
15. (TH) Cunningham M. The Hours / M. Cunningham [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.amazon.com/Hours-Novel-Michael-Cunningham/dp/0312243022>.
16. (HH) Woolf V. A Haunted House and Other Short Stories / V. Woolf. – San Diego etc. : A Harvest Book, Harcourt, 1972.